

ÜNİTE 6

Rönesans ve Reformasyon

Amaçlar

- Geleneksel olarak 1300'lerden 1650'lere kadar Batı uygarlığının içinde yaşadığı değişim süreci olan Rönesans'ın sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel boyutlarını ana hatlarıyla öğren-ciye vermek.
- Reformasyon çağı olarak bilinen 1517-1600 yılları arasındaki Protestan Reformasyonu ile onun doğurduğu sosyal, siyasal, kültürel, düşünsel sonuçları ana hatlarıyla öğren-ciye iletmek.

İçindekiler

- Rönesans, Anlamı, Nedenleri
- İtalyan Rönesansı
- Kuzey Avrupada Rönesans
- Reformasyon
- Özet
- Değerlendirme Soruları
- Yararlanılacak Kaynaklar

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi öğrenebilmek için,

- Öğrendiğiniz bilgileri önceki ünitelerdeki gelişmelerle karşılaştırmalı olarak düşünüp tartışınız.
- Bu ünite de uygarlık tarihinde ortaçağda olmayan ne gibi yeni düşünceler ortaya çıkıyor? Bu düşüncelerden hangileri daha önce Eski Yunan ve Roma Uygarlıklarında vardı? Bu ve benzeri sorulara yanıt arayınız.

1. RÖNESANS (1300 - 1600)

1.1. Giriş

Ortaçağlara tümüyle "karanlık çağlar" görüşünü atfeden klasik ama yanlış tarih anlayışı, 1300'lerden itibaren önce İtalya'da, daha sonra da 1500'lerde kuzeyde başlayan sosyo-kültürel değişmeye sanki birdenbire ortaya çıkmışçasına "Rönesans" adını takmıştır. Halbuki bundan önceki ünite de görüldüğü gibi ortaçağ sonları uygarlığa önemli ve zengin katkılarda bulunmuş olup bu dönem ile Rönesans dönemi arasında sanıldığı gibi derin bir boşluk yoktur. Bu noktanın hatırlanması kaydıyla bu ünite de Rönesans döneminin ayrı bir başlık altında incelenmesi pratik açıdan uygun bulunmuştur.

1.2. Rönesans'ın Anlamı

Sözcük anlamı "yeniden doğuş" olan Rönesans aynı zamanda oluşan birkaç gelişmeyi simgeler.

- Öncelikle Rönesans İtalya'da 14 yüzyılda ortaya çıkan Eski Yunan ve Roma düşünce ve sanatına karşı uyanan ilgiyi simgeler. Bu dönemde düşünürler artık Plato'yu, Aristoteles'i ve diğer klasik düşünürleri orijinal Yunanca metinlerden okumaya başladılar. Dahası Roma ve Yunan elyazmaları her yerde aranıp çıkarılarak bu eserler Latinceye çevrildi, metinler dışında, sanatçılar klasik Yunan ve Roma mimarisini ve heykelticiliğini öğrenip taklit etmeye başladılar.
- Rönesans sözcüğü ikinci olarak, Eski Yunan ve Roma sanat ve düşüncesine olan ilgi ötesinde orta çağdan ileriye bakmayı simgeler. 15. yüzyıl düşünürü Leon Battista Alberti bu noktayı çok güzel özetler: "İnsanoğlu isterse herşeyi yapabilir." Rönesans insanı, insanın herşeyin ölçüsü olduğu Hümanizme inanır. Hümanizm, Tanrısal ya da dış dünyalık olanı değil, doğal ve bu dünyalık olanı yüceltir. Hümanizma görüşünün yanında bireycilik, iyimserlik, hedonizm, laiklik gibi görüşler de çağın ötesine bakmayı simgeler.

1.3. Rönesans'ın Çıkış Nedenleri

Rönesans'ı başlatan nedenlerin pekçoğuna bir önceki ünitenin sonunda değinilmişti. Bunlar, (a) hızla gelişen ticaret ve ekonomi hayatı; (b) kentlerin oluşması; (c) üniversitelerde skolastik düşüncenin sorgulanması; (d) İslam düşünce ve bilim görüşlerinin Eski Yunan düşüncesine

ilgiyi canlandırması vb. etkenlerdi. Bu gelişmelere ek olarak şu nedenleri de rönesans'ı hızlandıran etkenler olarak belirtebiliriz:

- Roma Hukukuna duyulan ilginin laik düşünce ve uygulamayı geliştirmesi.
- Edebiyat ve sanatta natüralizme yönelme.
- Bilimsel düşüncenin laik zengin tüccar sınıf tarafından korunması ve teşvik edilmesi.
- Haçlı seferlerinin iki yönlü etkisi. Bunlardan birincisi Haçlı seferlerinin feodalizmi yıkıcı etkisi, ikincisi de, seferlerin Bizans ve İslam uygarlıklarının etkilerini ortaçağ Avrupası'na taşımasıdır.
- Matbaanın bulunması. Bu buluş, İtalyan Rönesansının etkilerini Kuzey Avrupaya taşıması bakımından ayrı bir önem taşır.

2. İTALYAN RÖNESANSI (1300 - 1500)

Rönesans'ın önce İtalya'dan 14. yüzyılda başlayıp 16 ncı yüzyıl da Kuzey Avrupaya taşındığını belirtmiştik. Bu neden böyle oldu? Neden Rönesans Kuzey Avrupa'dan iki yüzyıl önce İtalya'da başladı?Şimdi bu soruların cevaplarını araştıralım.

2.1. Rönesans'ın Önce İtalya'da Başlamasının Nedenleri

Ekonomik ve Sosyal Yapıda Gelişmeler

- İtalya'nın diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla klasik kültür geleneğinin oluşu Rönesans'ın önce İtalya'da başlamasına neden olmuştur. Ortaçağ boyunca, İtalyanlar, eski Roma uygarlığının mirasçıları olduğu düşüncesi ve inancını korumuşlardır.
- İtalyan kültürü genelde diğer Avrupa ülkelerinin kültürlerinden daha laik bir yapıya sahipti. Ortaçağ boyunca İtalyan üniversitelerinde genelde teolojiden çok tıp ve hukuk tahsili yapılı- yordu.
- İtalyan halkı Bizans ve İslam kültürlerine Avrupanın diğer ülke halklarından daha fazla maruz kalmışlardı.
- İtalyan kentlerinin özel durumu da önemli bir faktördü. Kuzey Avrupa'dan farklı olarak Ortaçağ boyunca İtalyan kentleri tamamen ortadan kalkmamıştı. Bu kentler Doğu ile Batı arasında başlayan ticaretin ilk ekonomik sonuçlarını alarak zenginleşmiş ve 1300'lerde bağımsız kent-devletler oluşturarak Rönesans'ın temellerini atmışlardı.

- 14 ncü yüzyılda İtalyan zengin sınıfının bireyci değer sistemi hem kapitalizmin gelişmesine hem de sanat ve edebiyat alanında yaratıcılığa kaynak oluşturmuştu.

2.2. İtalyan Rönesansında Siyasal Yapıda Gelişmeler :

Kent Devletlerinin Siyasal Yapısı

14. yüzyıl ortalarında İtalya'da beş büyük ve birkaç küçük kent-devlet oluşmuştu. Bu beş büyük kent-devlet Venedik, Milano, Floransa, Napoli ve Papalık Devletleridir. Şimdi bu kent-devletlerin siyasal yapılarını kısaca inceleyelim.

2.2.1. Venedik

Kent-devletlerin en zengini olan Venedik siyasi açıdan tüccarlar tarafından yönetiliyordu. Tüccarlar aristokrasisi, kenti Büyük Konsey adı verilen bir meclis aracılığıyla idare ediyordu. Bu meclis içinden bir yıllığına seçilen Onlar Konsey'i yürütme organı niteliğini taşıyordu. Tüccarlar oligarşisi niteliğindeki siyasi idare mutlaktı ve diğer sınıfları dışlıyordu.

Venedik, doğu ile ticaret tekelini elinde tutmak amacıyla genişleme politikası izliyordu. 15 nci yüzyıl ortalarında Venedik bir kent-devletinden çok bir imparatorluk görünümü kazanmış ve gelişmekte olan Osmanlı imparatorluğu ile askeri çatışmalara başlamıştı.

2.2.2. Milano

Siyasi idare şekli tiranlık başka deyişle bir kişinin despot idaresi olan milano Vistonti sülalesinden (1317 - 1447) sonra bir süre cumhuriyet idare biçimini denedi. Ancak üç yıl süren cumhuriyetten sonra tekrar despot idare şekline dönüldü.

Milano'nun amacı İtalya'nın kuzeyinde güçlü bir devlet kurarak bu sayede bütün İtalya'yı ele geçirebilme idi. Ancak bu amacını gerçekleştiremedi.

2.2.3. Floransa

Diğer kent-devletlerden farklı olarak Floransa bir endüstri kenti idi. Tekstil endüstrisi ekonomik zenginliğinin kaynağı idi. Floransa'nın siyasal kaderine Medici ailesi hakim olmuştur. Bir süre cumhuriyet idaresi altında kalan Floransa, Medici'lerden Muhteşem Lorenzo tarafından despotizm olarak nitelenen idare şekline dönüştürülmüştür.

2.2.4. Napoli ve Papalık Devletleri

Napoli kent-devletler içindeki tek krallıktır. Papalık Devletleri güney İtalya'daki küçük kent-devletleri içine almış ve Rönesans sanat ve edebiyatının hamisi olan papaların idaresinde İtalya'nın birliği idealini sürdürmüştür.

Ancak bu birlik İtalya'nın zayıf ulusalcılığı sonucu o dönemde gerçekleşmeyecektir. Birlik oluşturamayışlarına karşın bu beş büyük kent-devlet kendi aralarında bir güçler dengesi politikası sürdürme kararı almışlardı. Bu denge politikasına göre hiçbir devlet dış politikasını diğer dört devletin zayıflaması sonucunu doğuracak biçimde geliştiremeyecekti. Belki de bu politika nedeniyle 1492 de başlayan istilalar durdurulamamış ve İtalyan Rönesansı bu tarihten başlayarak gerilemiştir.

2.3. İtalyan Rönesansının Çöküş Nedenleri

- Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı İtalyan kent-devletlerinin siyasal özgürlüklerini yitirmesi, 15 nci yüzyıl ortalarından başlayarak İtalyada Rönesansın gerilemesine neden olmuştur.
- İtalyan Rönesansının bir başka çöküş nedeni de ekonomiktir. 15 nci yüzyıldan başlayarak İtalyan devletleri ekonomik üstünlüklerini yitirmeye başladılar. Bunun da en önemli nedeni deniz ticaretinin Akdeniz'den Atlantik Okyanusuna kaymasıdır.
- Bir başka çöküş nedeni de İtalyan Rönesansına İtalya'nın kendi içinden gelen ve karşı devrim niteliği taşıyan gerici hareketlerdir.

2.4. İtalyan Rönesansında Edebiyat

İtalyan edebiyatının gelişimi açısından ortaçağ sonları ile Rönesans arasında bir kopukluk değil bir süreklilik söz konusudur. Bu nedenle edebiyatta gelişmeleri 1300 - 1550 tarihleri arası olarak incelemek gerekir. Belli başlı edebiyat gelişmeleri kronolojik sıraya göre şöyledir:

2.4.1. Dante Alighieri (1265 - 1321)

Floransa'da doğan ve siyasal nedenlerle sürgüne gönderilen Dante sürgünde iken **İlahi Ko-**

medi adlı epik eserini yazmıştır. Eser, insan ruhunun tutkuları, çelişkileri, fırtınaları ve nihai kurtuluşunun hikayesidir. Eserin ana fikri, insanın hem bu dünya da hem öbür dünya da mutluluk için uğraşabileceği, bu iki çaba arasında bir çelişki olmadığıdır.

Dante hümanist düşünceleriyle bir ortaçağ düşünüründen çok bir Rönesans yazarıdır. Aristoteles, Seneca ve Vergil gibi klasik yazarlara hayrandır. Bunun yanında Dante eserinde önemli Papaları cehenneme atmaktan çekinmemiştir. Dante'nin bir başka öncülüğü de ilk kez önemli bir yazarın devrin ortaçağ, latincesi dışında Toskana lehçesiyle yazmasından kaynaklanır. Avrupa'da kendi anadilinde yazım (**Vernacularism**) böylece başlamış oluyordu.

2.4.2. Petrarch (1304 - 1374)

İtalyan rönesans edebiyatının babası sayılan Francesco Petrarch da Dante gibi Floransa'da doğmuş ve aynı Toskana lehçesiyle yazmıştır. Yine Dante gibi Petrarch da Yunan ve Latin klasiklerine hayrandır. Dante'den farklı olarak Petrarch insanın hem bu dünyada hem öbür dünyada mutluluğa erişmesinin mümkün olmadığını düşünür. Bu nedendir ki Petrarch ilk "modern" anlamda Batı insanını simgeler. Bir yandan hümanist yanı ona kendi kişiliği ve insancıl tutkularının yoğunluğunu yaşatır, diğer yandan da bir Hıristiyan olarak bu hümanizmi ile çelişkiye düşer. Daha sonra inceleyeceğimiz Kuzey Avrupa'da gelişen dinci hümanizma ile bu tür çelişkiler aşılmaya çalışılacaktır. Petrarch'ın edebiyat açısından bir diğer önemi de, onun mektup ve şiirlerinde kullandığı üslubun, bütün İtalyan edebiyatını derinden etkilemesi ve taklit edilmesindedir.

2.5. İtalyan Rönesansında Felsefe

2.5.1. Humanizm ve Eleştirel Düşüncenin Gelişmesi

15. yüzyıl başlarında İtalyan düşünürleri klasik Yunan ve Latin düşüncesinin özünü bulmaya yönelik çalışmaları esnasında uygarlık tarihi açısından çok önemli bir keşif yaparlar. Bu düşüncenin özü, o zamana kadar kesin, nihai doğru olarak kabul edilen, din otoritesinin sorgulanmasıdır. Eleştirilen hümanizmin önemli temsilcilerinden Lorenzo Valla (1407 - 1457) aynı zamanda eleştirel tarih anlayışının da babası sayılır. Valla klasik metinleri çözümleyerek ortaçağ metinlerinde, çevirilerde yapılan tahrifat ve sahtekarlıkları ortaya çıkarmıştır. Bu da dolaylı olarak din otoritesini sorgulayıcı eleştirel düşünceyi körüklemiştir. Valla'nın eleştirel yöntemleri daha sonra Kuzey Avrupa hümanistlerinin Kilise doktrini ve pratiklerini eleştirmeleri için temel oluşturacaktır.

2.5.2. Neo-Platoculuk ve Aristotelescilik

15 nci yüzyıl ortalarında Padua kenti Aristo'cu ekolün merkezi durumuna gelmişti. Bu ekole göre felsefe teolojiden ayrılmış ve laik rasyonel görüş önem kazanmıştır. Bu Aristo'cu görüş daha sonra 17 nci yüzyılda bilimsel düşüncenin gelişmesi için gerekli ortamı hazırlayacaktır.

Aristotelesci görüş yanında Neo-Platonizm de önem kazanmıştır. Özellikle Floransa'da Medici ailesi tarafından destek gören bu ekol, Plato'nun görüşlerini Hıristiyan doktrini ile birleştirme çabasına girmiştir. Bu ekolün lideri Ficino'ya (1433 - 1499) göre Plato temelde Hıristiyandı ve Plato'nun "din felsefesi" ise entelektüelleri Hıristiyan dinine kazandırmak için Tanrının gönderdiği bir araçtı.

2.5.3. Siyaset kuramı : Niccolo Machiavelli (1469 - 1527)

Floransa'da doğan Machiavelli diplomat olarak uzun yıllar görev almış ve bu süre içinde İtalyan politikasını inceleme fırsatı bulmuştur. İtalyan politikasının içinde bulunduğu kötü durumun nasıl düzeltilebileceğini kendi kendine sormuş ve yanıt olabileceğini sandığı **Prens** adlı eserini yazmıştır. Yazar, İtalyan politikasının, şu nitelikleri taşıması halinde içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulacağını düşünmüştür:

- Devlet otoritesini güçlendirmek için mutlakiyetçi idare biçimi zorunludur.
- Kralın en önemli görevi ülkesinin gücünü ve istikrarını korumaktır.
- Bu görev ve amacı gerçekleştirmek için gereken her şey yapılır. Daha sonraları siyaset kuramında Machiavelli ilkesi olarak anılan bu kurala göre "Amaç her aracın kullanımını mubah kılar."
- Kral en yakınlarına bile güvenmemek durumundadır.
- Ülke idaresinde politik kararlar etik kaygılardan tümüyle bağımsız olarak verilmelidir.

Machiavelli'nin siyaset kuramı ve uygarlık tarihi açısından asıl önemi bu son noktadadır. Eski Yunan'dan Ortaçağ sonlarına kadar etik-ahlak standartlar politikayı belirleyici nitelik taşıyordu. Politikanın etik temellere dayanması görüşü Machiavelli ile birlikte ilk kez terkedilmiştir. İleride göreceğimiz gibi İngiliz Filozof Hobbes ile birlikte bu görüş daha da pekişerek modern politik kuramın "etik politik", "olgu-değer" gibi zıtlıklarını ortaya çıkaracaktır.

2.6. İtalyan Rönesansında Sanat

2.6.1. Heykeltçilik ve Mimari

Bu iki sanat dalında İtalyan Rönesansı, edebiyat ve felsefede olduğu gibi genelde Klasik Yunan ve Roma sanatına dayanır.

Ancak İtalyan mimarisi heykeltçilikten daha fazla klasik ilkelere bağlıdır. Roma'daki St. Peter kilisesi bu dönemin en önemli mimari eseridir.

Heykeltçilik alanında en önemli isim **Michelangelo**'dur. Heykeltçilik yanında resim, mimarlık, şiir, mühendislik alanlarında da eserler veren Michelangelo 90 yıl süren yaşamı boyunca insanın idealleştirilmiş değerlerini eserlerine büyük bir ustalıkla aksettirmiştir. Klasik stile yakın olmakla birlikte kendine özgün biçimler geliştirmiştir. Genellikle amaçladığı trajik etkiyi elde edebilmek için figürleri çarpıtır. Ünlü Musa heykelini Papa II. Julius'un mezarı için yapmıştır.

2.6.2. Resim Sanatı

İtalyan Rönesansında resim sanatı diğer sanatlardan farklı olarak Klasik Yunan ve Roma'dan bağımsız bir biçimde gelişmiştir. Bunun nedeni de Klasik çağdan Rönesans'a resim sanatının kalıntılarının aktarılmamış olmasıdır.

Rönesans ressamı insan anatomisinin ayrıntılı bir biçimde resme dökülmesini amaçlarlar. Bu sanatçılardan en önemlileri şunlardır.

■ **Sandro Botticelli (1447-1510)**

Botticelli resimlerinde etkilendiği Neo-Platonik düşünce temaları ve dinsel temalar kullanır. Hıristiyan temalarını Antik mitolojik temalarla birleştirir. "Venüs'ün Doğuşu" başta olmak üzere birçok eseri böyledir.

■ **Leonardo da Vinci (1452 - 1519)**

Realist bir ressam olan Leonardo da Vinci sembolik bir anlatımla felsefe temalarını işler. Mona Lisa ve Son Yemek en önemli eserleri arasındadır.

■ **Raphael (1483 - 1520)**

Dönemin en tanınmış ressamı arasındadır. Tabloları, hümanist temaları duygusallıktan uzak realist bir biçimde işler. En önümle eserleri arasında **Meryem Ana** ve **Atina Okulu** sayılabilir.

■ Michelangelo

Rönesans sanatının bu büyük ismi aynı zamanda en büyük ressamıdır. İşlediği temalar kendi yoğun dinsel inançlarını ifade eder. Enerji dolu insan üstü figürleri ideal değerleri ama aynı zamanda evrensel insanlık dramını simgeler. En önemli eserlerinden olan 4 yıllık bir süre içinde tamamladığı Papalık kilisesinin tavan freskleri Hıristiyan inancına göre insanın yaradılış hikayesini anlatır.

3. KUZEY AVRUPADA RÖNESANS

İtalyan rönesansı, insanı ve değerlerini bir kez daha uygarlık tarihi sahnesinde ön plana çıkarmış, hümanizmin düşünsel ve sanatsal boyutlarını bu sahnede sergilemiştir. Zamanla doğal olarak bu düşünce ve etkinlikler Kuzey Avrupa ülkelerine yayılacak ve Fransız Rönesansı, İngiliz rönesansı ve başka rönesanslar ortaya çıkacaktır. Bu gelişmeler 15 nci ve 16 ncı yüzyıllarda ortaçağ kurumlarını bütünüyle tarihe gömerken evrensel boyutları zorlayan yepyeni bir Batı uygarlığı biçim ve içerik kazanmaya başladı. Ancak feodalizmin İtalya'dan çok daha iyi örgütlendiği Kuzey Avrupa'da rönesans'ın yayılabilmesi için önce güçlü merkezi devletlerin oluşması gerekiyordu. İkinci olarak Kuzey Avrupa halk ve düşünürler İtalyan halkından daha dindar olduğu için, Kuzey Avrupa hümanizmi önce dinci hümanizma biçiminde ortaya çıktı. Şimdi bu iki gelişmeyi yani ulusal devletlerin ortaya çıkma nedenlerini ve Kuzey Avrupa'da ortaya çıkan dinci hümanizmayı kısaca inceleyelim.

3.1. Merkezi Ulusal Devletlerin Ortaya Çıkışı

Feodalizmin 14 ncü yüzyılda yeniden güçlenmesi sonucu merkezi otoritelerini önemli ölçüde yitiren Avrupa Kralları 15 nci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak merkezi otorite ve güçlerini yeniden sağlamlaştırdılar. Rönesansın Avrupa'da yayılmasını olumlu yönde etkileyen bu gelişme birkaç değişik faktörün biraraya gelmesi sayesinde olmuştur. Bu faktörler şunlardır:

■ Kilise'nin otorite ve güç yitişiri

Avrupa çapında kilise'nin 15 nci yüzyıldan itibaren gücünü yitirmesi ve bunun yanında ortaçağın "evrensel Hıristiyan kardeşlik" düşüncesinin zayıflaması, krallara ülkelerinin sınırları içindeki kilise yetkileri ve malvarlığı üzerinde denetim imkanını hazırladı.

■ Ulusal kimliklerinin ortaya çıkışı

Siyasal güç amacıyla çıkan iç savaşların doğurduğu istikrarsızlık ve kargaşa, halkın ve

elit

sınıfların monarşik idare tarzının en iyi idare şekli olduğu konusunda hemfikir olmalarını sağladı. "Ulusal" ve "monarşik idare" kavramları, ile "ulusunu sevme" ve "krala itaat" kavramları birlikte kullanılmaya başlandı.

- Ticaretin ve ekonominin gelişmesi merkezi otoritenin güçlenmesine yol açtı. Uluslararası ticaretin gelişmesi ileride daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Merkantilizm adıyla bilinen ekonomik düzene yol açtı. Buna göre ticaret, merkezi devletler tarafından düzenleniyordu. Merkezi düzenleme uluslararası ticaretin daha etkili ve kolay yapılabilmesini sağlıyordu. Zengin tüccar sınıf bu nedenlerden dolayı kralın otoritesinin artmasını destekliyor ve teşvik ediyordu.

3.2. Kuzey Avrupa'da Dinci Hümanizm

İtalya'da olduğundan farklı olarak, Kuzey Avrupa'da hümanizm Hıristiyan düşüncesini yadsımadan, bu düşünce ile birlikte ortaya çıktı. 16 ncı yüzyılda dinci hümanizmanın en önemli temsilcileri Erasmus ve Thomas More dur.

3.2.1. Desiderius Erasmus (1465 - 1536)

Hıristiyan hümanizminin lideri olarak bilinen Erasmus manastır eğitimi gördükten sonra Paris üniversitesini bitirdi. İleride göreceğimiz Hıristiyan dinindeki reform hareketlerinin öncüsü olan Erasmus, kilise'nin saçma sapan ayinlerine, törenlerine ve dogmalarına karşı çıktı. "İsa felsefesi" adını verdiği dinci hümanizmi savundu. Erasmus'a göre Hıristiyanlar İsa'nın yaşamını örnek alarak, basit ama asil dindarlık ilkeleri çerçevesinde hayatlarını sürdürmek durumundadırlar. Erasmus, kilise'nin ahlaksızlık ve rüşvetciliğini alaycı bir dille eleştirerek halkın bu konuda bilinçlenmesini sağladığı ünlü eseri **Deliliğe Övgü** yanında diğer hiciv eserleri de yazmıştır. Bu eserler, Erasmus'un Cicero'dan sonra Latin düzyazı geleneğini de verdiği en önemli üslup örneklerindedir. Bu tür yazıları yanında Erasmus ciddi ahlak kitapları da yazmıştır. Erasmus'un bir başka katkısı da ortaçağda yazılan İncildeki tahrifleri düzeltmesi olmuştur. Bu katkı da ileride oluşacak reform hareketlerini hızlandıracaktır.

3.2.2. Thomas More (1477 - 1535)

Dinci hümanizmin bir diğer önemli temsilcisi de **Utopia**'nın yazarı Thomas More'dir. Bu eserin de More ideal bir toplumu betimler. Bu toplumda insanlar mallarını ortak olarak kullanırlar. Günde 6 saat çalışmak yeterlidir. Bu toplumun değerli maddesi altın değil demirdir. Demir, dayanıklılık, metanet, erdem, ılımlılık, adalet, tolerans gibi değerleri simgeler. Bu ideal toplumda tanrının varlığına ve insan ruhunun ölümsüzlüğüne inanan herkese yer vardır. Thomas More

eserinde dolaylı olarak bilgisiz zenginliği, fakirliği, dinsel baskıyı ve savaşı protesto eder.

3.3. Kuzey Avrupa rönesansında Sanat, Edebiyat ve Felsefe

3.3.1. Resim

Resim sanatı Kuzey Avrupa'da İtalya'da olduğundan daha fazla dinsel temalar taşır. Dönemin önemli ressamı şunlardır:

- **Jan van Eyck.** (1390 - 1441) Flaman ressam van Eyck, resim sanatında yağlı boya kullanımında önemli bir yenilik bulmuştur. Tabloları realisttir ve dinsel temaları işler.
- **Albrecht Dürer** (1471 - 1528). Alman ressam Dürer'in tabloları karamsar, melankolik hatta trajik nitelikler taşır. Kuzey Avrupa ressamı içinde İtalyan rasyonel ölçütlerini en fazla benimsemiş olan Dürer, aynı zamanda oymacılık sanatının da önemli temsilcilerindedir.
- **Hans Holbein** (1497 - 1543). Dürer'den daha az hayal gücü sahibi ama daha çok kozmopolit karakterler çizen bir ressamdır. Katolik kilisesinin din istismarlarını alaycı bir ifadeyle betimlemesiyle de tanınır.
- **El Greco.** İspanya'ya yerleşen Giritli ressam El Greco ya da asıl ismiyle Domenico Theotocupoli'nin tabloları ateşli duygusallık, trajik, doğa üstü ve mistik nitelikler taşır. Acı çekme ve ölüm temaları özellikle dehşet ve korku uyandırmak açısından Engizisyon devrinin izlerini taşır.

3.3.2. Kuzey Avrupa Rönesansında Edebiyat

Yukarıda incelediğimiz dinci hümanist yazarlara ek olarak, kuzey Avrupada 16 ncı yüzyılda Cervantes'den Shakespeare'e kadar edebiyat tarihinin çok önemli isimleri önemli eserler bırakmışlardır. Şimdi bu yazarları ve katkılarını kısaca inceleyelim.

- **Miguel de Cervantes (1547 - 1616)**

İspanyol Rönesansı'nın bu en yetenekli yazarının başyapıtı olan **Don Quixote**, "gelmiş geçmiş en iyi roman" biçiminde nitelendirilir. Yazar eserinde feodalizmi ve asillerin şeref ve insan haysiyeti bayraktarlığının arkasındaki sahteliği hicveder.

- **Francois Rabelais (1490 - 1553)**

Aslında tıp doktoru olan Rabelais, Fransız Rönesansı'nın yetiştirdiği en önemli yazarlardandır. Çağdaşı Erasmus gibi insanın doğuştan iyi olduğuna inanan Rabelais, ondan farklı olarak laik hümanizmi savunur. Hıristiyan kilisesinin dogmasına karşı çıktığı gibi Hıristiyan ahlak öğretisine de karşı çıkar. En önemli iki eseri **Gargantua** ve **Pantagruel** (gargantua'yı da içine alan yapıt). Aslında Gargantua ve Pantagruel iki efsanevi ortaçağ devinin adlarıdır. Bu iki dev aşırı fizik güç ve iştahlarıyla ünlüdür. Rabelais, bu iki devin maceralarını anlattığı eserinde, aslında kendi laik humanist düşüncelerini hiciv tarzında ifade eder. Eserde başta Skolastik felsefe olmak üzere, kilisenin düşünce ve uygulamaları, hurafecilik, baskı ve bağınazlık acımasızca eleştirilir. Rabelais insanın, diğer insanlar üzerinde baskı kurmayan her duygu ve davranışının sağlıklı olduğunu savunur. Kendi özgürlük anlayışını şu kuralla Gargantua'nın ağzından ifade eder: "Canının çektiği şeyi yap."

■ **William Shakespeare (1564 - 1616)**

Shakespeare, tiyatro tarihinin Euripides'den bu yana en büyük ismi olarak bilinir. Yaşamı hakkında pek fazla şey bilinmeyen yazar, tiyatro tarihine 38 oyun bırakmıştır. Ayrıca, 150 sone biçiminde şiir yazmıştır. Shakespeare'in tiyatro oyunları üç grupta toplanabilir: Tarihsel oyunlar, komediler ve trajediler. Tarihsel oyunlar İngiliz ulusal bilincini yansıtan eserlerdir. Shakespeare trajedilerinde özellikle Rönesans bilincini, insanın kişiliği, duyguları, tutkuları ve sorunlarını ustaca yansıtır. **Romeo ve Juliet**, **Troilus** ve **Cressida** gibi oyunlarında aşk ve seks sorunları değişik açılardan incelenir. **Hamlet**'de insanın kendi vicdanıyla mücadelesi, **Macbeth** ve **Julius Caesar**'da hırs, **Kral Lear**'da aile ilişkileri, **Othello**'da kıskançlık gibi temalar incelenir. Yazar, konularını genelde eski oyunlardan alır, ancak onun dehası, bu konular içinde yarattığı karakterlerin çeşitliliği, zenginliği ve evrensel temaları dramatize edebilme gücündedir.

3.3.3. Kuzey Avrupa Rönesansında Felsefe

16 ncı yüzyıldan başlayarak, Kuzey Avrupa ve İngiltere'de dinci hümanistler dışında önemli felsefeciler yetişmiştir. Bundan sonraki ünite'de inceleyeceğimiz modern çağın öncüleri sayılabilecek bu düşünürlerden ikisini kısaca inceleyelim.

■ **Michel de Montaigne (1533 - 1592)**

Denemeler adlı eserinde, Fransız filozof Montaigne, her türlü nihai gerçeklik ve dogmaya karşı, felsefenin özünün şüphecilik olduğunu söyler. Din ve ahlak da Montaigne'e göre gi-

yim tarzı, yeme içme alışkanlıkları gibi adet ve geleneğin ortaya çıkardığı şeylerdir. Tanrının varlığı ya da yokluğu bilinemez. İnsanın yapması gereken şey ölümü, ahireti düşünüp mutsuz olmak yerine, onları unutup, bu dünyada asil ve şerefli bir şekilde yaşamaktır. Montaigne bilim ve felsefe doğruları konusunda da septik, başka deyişle şüphecidir. Montaigne, şüphecilik ve laik görüşleri ötesinde aynı zamanda kinik (cynic) tir. Ona göre Hıristiyan ahlaki dinsizlerin ahlak görüşünden daha iyi ya da daha kötü olamaz. Ona göre hiçbir ideal komşunuzu öldürmeye değmez, çünkü sizin idealiniz de komşunuzun ki kadar "doğru" "iyi" ya da "yanlış", "kötü" vb. dir.

Montaigne, ilk bakışta olumsuz ve karamsar gözükken bu görüşleri ile aslında fanatizme, önyargıya, bağnazlığa karşı çıkmakta ve felsefi çoğulculuğa ve geleceğin tolerans düşüncesine öncülük etmektedir.

■ Francis Bacon (1561 - 1626)

İngiliz Rönesansının en önemli filozofu olan F.Bacon, **Novum Organum (Yeni Araç)** adlı eserinde bilimin ve bilimsel felsefenin nasıl olması gerektiğini tartışır. Bacon'a göre bilimsel düşünce ilk önce şu dört temel önyargı (Bacon'un deyişiyle "put") ile savaşmak zorundadır: (1) Kabile putları: insanın doğasından kaynaklanan, kendi görüşü doğrultusundaki gerçekleri görme eğilimi; (2) Mağara putları: insanın kendi geçmiş deneyimlerinden, eğitiminden vb. kaynaklanan önyargıları; (3) Piyasa putları: insanların birarada yaşaması sonucunda birlikte oluşturdukları önyargılar; (4) Tiyatro putları: Burada söz konusu olan şey insanların belli kuramlara, düşünce sistemlerine, felsefelere, bunların mantıksal temelleri çöktükten sonra bile bağlı kalmaları, inanmalarıdır.

Bacon, bu önyargılardan arınmış bilimsel düşüncenin daha iyi sonuçlara varabilmesi için ikinci olarak tümevarım (endüksiyon) yönteminin uygulanması gerektiğini savunur. Bu yöntemi Bacon bulmamıştır. Onun yaptığı şey bilginin gerçek kaynağının Skolastik mantık otorite, gelenek vb. değil tümevarıma dayanan bilimsel yöntem olduğudur. Bu yöntemle göre tümevarım yoluyla elde edilen olgular sistematik bir biçimde kaydedilecektir. Bu olgular bize geçici hipotezler oluşturma imkanı verecek ve biz bu hipotezleri yeni deney ve gözlemlerle sınyarak sonunda evrensel ve kesin bilimsel kanunlar elde edebileceğiz.

3.4. Kuzey Avrupa'da Siyasal Rönesans

Kuzey Avrupa'da siyasal Rönesans zayıf ve merkezi olmayan siyasal rejimlerden merkezi-

leşmiş krallık otoritesine bağılı güçlü rejimlere geçiş sürecini ifade eder. Devletler, ulusal-devlet kimliğine bürünür ve belli bir coğrafi sınır içinde yaşayan dil ve ulusal bilinç ortaklığı olarak belirginleşir. İspanya 15 nci yüzyıl sonlarına doğru ulusal devlet olarak ortaya çıkar. Fransa 15 nci yüzyılda coğrafi birliğini sağlamış bir mutlak monarşi görünümündedir. İngiltere, Tudor hanedanının başa geçmesinden sonra (1485) iç karışıklıkları sona eren ve ekonomik yönden hızla gelişen bir parlamenter monarşi haline gelir. Rönesans döneminde, İtalya'dan sonra merkezi bir devlet oluşturamayan tek ülke Almanya'dır.

Kuzey Avrupa'nın siyasal Rönesansı çerçevesinde bir başka gelişme de 15 nci yüzyılda yer alan denizler aşırı kıtaların keşfidir. Portekiz denizcileri Afrika kıyılarına gitmişlerdir. 1497'de Vasco da Gama Afrikanın güney ucundan dolaşarak Hindistan'a gitmeyi başardı. Christopher Columbus 1492'de batıya giderse Hindistan'a ulaşabileceği düşüncesiyle yola çıktı. Hindistan yerine Yeni Dünya'ya yani Amerika kıtasına ulaştı. Diğer İspanyol denizciler Güney Amerika kıtasına ve Kuzey Amerika'nın bazı bölgelerine seferler düzenlediler. Yeni dünyanın keşfi ile birlikte Rönesans döneminin coğrafya bilgisi tümüyle değişti. İleride göreceğimiz gibi, çok geçmeden bütün Avrupa ülkeleri yeni keşfedilen yerlerden sömürge elde etme yarışına girecektir.

4. REFORMASYON (1520 - 1660)

16 nci yüzyıl başlarında Avrupa'da feodalizm tümüyle ortadan kalkmış ve merkezi otoriteye dayanan ulusal devletler feodalizmin yerini almıştı. Ancak bu siyasal gelişmeye rağmen Kilise Hıristiyan dünyasındaki evrensel niteliğini hala taşıyordu. "Protestan Reformasyonu" olarak bilinen gelişme sonucunda kilisenin Batı dünyası içindeki evrensel niteliği kayboldu. Reformasyonu izleyen din savaşlarının sona ermesiyle de Batı dünyası bugünkü modern biçimini almaya başladı.

4.1. Protestan Reformasyonu

4.1.1. Reformasyona Yol Açan Gelişmeler

- Hümanist felsefenin etkileri: Kuzey Avrupa'daki Hıristiyan hümanist, filozof ve diğer düşünürler (Bkz. dinci hümanizma) kilisenin doktrinini ve uygulamalarını eleştirerek Reformasyon hareketini önemli ölçüde etkilediler.
- Kilisenin koyduğu ağır vergileri yanında, yetkilerini kötüye kullanması da söz konusuydu. Bunlardan birisi üst düzey ruhban makamların fahiş fiyatlarla satışa çıkarılmasıdır. İkincisi de günah işleyenlerin günahlarından para karşılığı affedilmesi uygulamasıdır. Bu kötüye kulla-

nımlar sonucunda, dürüst dindar ve laik çevrelerden gelen kilise reformu için istek ve baskılar artmaya başladı. Bu da Reformasyonu hazırlayan önemli nedenler arasındadır.

■ Merkezi devletlerin kilisenin evrensel otoritesiyle olan çıkar çatışması reformasyonu hazırlayıcı bir başka önemli faktördür. Fransa, İngiltere gibi büyük devletler, merkezi otoritelerinin sağlanmasına en büyük engeli kilise olarak görüyorlardı. Bu da, kralların, kendi ülkeleri içindeki kilise temsilcilerinin güçlüklerini sınırlayabilmek için her yolu denemelerine yol açarak kilise'nin evrensel otoritesini zayıflattı.

4.1.2. Martin Luther (1483 - 1546)

Saksonya 'da bir madencinin oğlu olarak dünyaya gelen Luther önce hukuk eğitimi gördü. Daha sonra bu eğitimini yarıda bırakarak teoloji okudu ve rahip oldu. Daha sonra Wittenberg üniversitesinde felsefe ve teoloji profesörlüğüne başladı.

Luther'in zihnini kurcalayan soru şu idi: Tanrı adil bir tanrı ise, insanın kurtuluşunun yolu kilisenin belirttiği gibi iman artı kilise için çalışmak olamazdı. Kurtuluş sadece ve sadece Tanrı'nın inayetine ve affına sığınmaya iman etmekle olabilirdi. İşte bu ana düşünce daha sonra Protestan teolojisinin temelini oluşturacaktır.

Luther, öğretim üyeliği yaptığı Wittenberg yakınlarındaki bir kilise temsilcisinin, Roma'daki St. Peter katedralinin tamamlanabilmesi amacıyla para karşılığı günahlardan arındırma kurumunu gelişi güzel uygulamasına tepki gösterdi. Bu tepkisi Wittenberg kilisesinin kapısına astığı "Doksan beş Tez" adıyla bilinen bildiridir. Luther'in amacı bir doktrin koymak değil, kilisenin dini kötüye kullanımını protesto etmektir. Ancak hızla gelişen olaylar Luther'in düşüncelerinin tüm Almanya'ya yayılmasına ve onun kilise ile çatışma içine girmesine neden oldu.

Luther 1518'den sonra Almanları Papa'nın otoritesine karşı birleşmeye çağırdığı **Alman Ulusunun Asaletine Çağrı**, Kilise ayinlerini eleştirdiği **Kilise'nin Babil Tutsaklığı** ve bütün inananların rahipliği düşüncesini savunduğu **Hıristiyanların Babil Özgürlüğü** isimli eserlerini yayınladı. Daha sonra 1521 de **İncil**'i Almanca'ya çevirdi.

Bu eserlerinde Luther yeni bir kilise doktrini ilkelerini koymaktadır. "Protesto" sözcüğünden gelen Protestan mezhebinin temel ilkeleri şunlardır.

- Manastırlar yasaklanmıştır.
- Papa'nın kilise'nin lideri olduğu görüşünü reddedilmiştir.
- Kilise'nin bapizm dışındaki bütün ayinleri yasaklanmıştır.

- Kilise doktrininin tek kaynağının İncil olduğu, ve dolayısıyla tüm inananlarla ruhban sınıfı ayrılığının ortadan kalktığı vurgulanmıştır.
- İbadet yollarında önemli değişiklikler yapılmış, dualar ve İlahiler Latince yerine Almanca olarak okunmaya başlanmıştır.

4.1.3. John Calvin (1509 - 1564)

Fransa'da doğan Calvin, kilise'ye karşı olan görüşleri yüzünden İsviçre'ye kaçmak zorunda kalmıştır. Orada yazdığı **Hıristiyan Dininin İlkeleri** kitabında daha sonra Calvinizm olarak adlandırılan doktrini ortaya koyar. Calvin genel olarak Luther'in görüşlerine benzer düşünceler ileri sürer. Bu görüşler İncilin tek otorite olarak kabul edilişi ve kiliseye hizmetin değil imanın tek kurtuluş yolu olduğu düşünceleridir. Ancak Calvin'in Tanrı kavramı Luther'inkinden oldukça farklıdır. Luther'in Tanrısı sevgi kavramı üzerine dayandığı halde, Calvin'e göre Tanrı, korku-saygı kavramlarına dayalı bir varlıktır.

Calvinciliğin Avrupa siyasal yaşamı üzerine önemli bir etkisi olmuştur. Bu da onun demokratik düşünce ikliminin dolaylı da olsa yayılmasına hizmet etmesinden kaynaklanır. Calvin'ciler Luther'cilerden farklı olarak ulusal düzeyde örgütlenen merkezi bir kilise görüşüne karşı çıkıyor ve mahalli, adem-i merkeziyetçi kilise anlayışını savunuyorlardı. Bu da onların uygulamada laik ya da dine dayalı, her türlü merkezi otoriter görüşe karşı çıkmaları sonucunu doğuruyordu. Ayrıca Calvinciler kilise içi idarede hiyerarşik otorite biçimini kabul etmiyorlar ve demokratik bir idare biçimini savunuyorlardı.

4.2. Reformasyoun Kuzey Avrupa kıtasına Etkisi : Karşı Reformasyon

Luther'ciliğin ve Calvinciliğin Kıta Avrupasına ve İngiltere'ye yayılması sonucunda 16 ncı yüzyıl ortalarına doğru Roma Katolik kilisesi içinde Katolik Reformasyonu ya da Karşı-Reformasyon hareketi başlamıştır. Karşı Reformasyonun amacı Katolik kilisesi'nin, Protestanların yayılmasını frenleyebilmek için kendi kendine çeki düzen vermesi olarak özetlenebilir. Ülkelere göre bazı farklılıklar arzemesine rağmen, Karşı Reformasyon şu noktalar da yenilikler getirmiştir:

- Manastır yaşamında yeni düzenlemeler ve iyileştirmeler yapmak.
- Ruhban sınıfı üyelerinin eğitiminde ve seçiminde yeni ölçütler geliştirmek.

- Luther ve Calvin'in eleştirdiği kilise uygulamalarındaki bozuklukları ve kötüye kullanmaları büyük ölçüde azaltmak.

4.3. Reformasyonun Uygarlık Tarihindeki Yeri ve Önemi

Kuzey Avrupa'da Hıristiyan dini içinde oluşan kriz ve bu kriz sonucunda oluşan Protestan Reformasyonu Batı uygarlığı açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bir önceki ünite de gördüğümüz gibi Hıristiyan dini ve kilisesi ile onun kısıtlayıcı ilke ve özellikleri, ortaçağların tüm etkinliklerine damgasını vurmuştu. Dinin olumsuz etkileri ekonominin, sanatın, edebiyat ve felsefenin üzerinde açık bir biçimde görülüyordu. Protestanlığın yayılması, Kilise'nin birliğini yıkmış ve dolayısıyla da onun olumsuz etkilerini azaltarak modern çağa geçişin önündeki engelleri kaldırmıştır. Modern çağda din Batı uygarlığı içinde daha sınırlı bir sorumluluk taşıyacaktır.

Özet

Bir önceki ünite de gördüğümüz gibi Orta çağlarda Avrupa insanı bir gruba, bir topluluğa bağlı olarak yaşıyordu. Bu bir derebeyinin malikanesi, bir lonca, ve herşeyden önemlisi evrensel kilise'nin temsil ettiği dinsel topluluk olabilirdi. Bu düzen geçen ünite de ve bu ünite de açıkladığımız nedenlerden dolayı yavaş yavaş değişmeye başladı. Avrupa insanı bir grubun üyesi olmak yerine daha önce birey olduğunun bilincine varmaya başladı. Bu bilinçlenme onu öbür dünya değil bu dünyadaki çıkarlarını aramaya, bu amaçla girişimde bulunmaya zorladı.

Rönesansın getirdiği bireyci, girişimci, laik dünya bakış açısı ilk olarak İtalya'da ortaya çıktı. Uygarlık tarihi açısından İtalyan Rönesansının önemi onun hümanizm felsefesidir. İlk başlarda hümanizm Eski Yunan ve Roma edebiyat ve felsefesini canlandırma biçiminde ortaya çıktı. Daha sonraları hümanizm eskiyi taklit ötesinde daha özgün düşünce biçimine girdi. Hümanizmin özü onun insan şeref ve haysiyetine verdiği önemde ve insanı evrenin merkezi olarak görmesinde yatar.

Reformasyon hareketi, kuzey Avrupa rönesansının Hıristiyan kilisesine karşı doğurduğu tepkilerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kuzey Avrupa hümanistleri kilise'nin uygulamalarını eleştirmiş ve dinde reform yapılmasını istemişlerdir. Luther'in Kilise ile mücadeleye girişi Calvin'in de etkisiyle reform hareketini hızlandırmıştır. Protestan mezhebinin kurulması sonucunda protestanlık Avrupa'da bir orman yangını gibi hızla yayılmış, bu da Katolik kilisesini kendi içinde yeni reformlara ve düzenlemelere zorlamıştır.

Değerlendirme Soruları

çağın laik toplum siyaset ve kültür yapılanması önündeki engel büyük ölçüde kalkmıştır.

1. İtalya'da Rönesans'ı başlatan ve hızlandıran nedenler arasında sayılmayan aşağıdakilerden hangisidir?
 - A) Roma hukukuna duyulan ilgi,
 - B) Haçlı seferleri,
 - C) Kentlerin oluşması
 - D) Kilise'nin bozulması
 - E) Yukarıdakilerden hiçbiri
2. 14 ncü yüzyılda gelişen 5 büyük İtalyan kent-devletlerinin arasında aşağıdakilerden hangisi yoktur?
 - A) Papalık Devletleri
 - B) Napoli
 - C) Milano
 - D) Roma
 - E) Venedik
3. Machiavelli'nin uygarlık tarihi açısından önemi en fazla hangi noktadadır?
 - A) Siyaseti etikten ayırmıştır.
 - B) Siyaseti etik temellere dayandırmıştır.
 - C) "Amaç aracı mubah kılar" görüşünü savunmuştur.
 - D) Mutlak monarşik düzenin temel felsefesini ortaya koymuştur.
 - E) Yukarıdakilerden hiçbiri.
4. Francis Bacon'un bilime en önemli katkısı şudur.
 - A) Bilimsel yöntemi bulması.
 - B) Tümdengelim yönteminin bilimin temeli olduğunu savunması.
 - C) Tümevarım yöntemini bulan ilk insan olması.
 - D) Tümevarım yönteminin evrensel kanunlara yol açabileceğini söylemesi.

Yararlanılacak Kaynaklar

- AĞAOĞULLARI, M.A., KÖKER, L., **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, Ankara, İmge, 1991.
- BATUR, E., "Yeniden Doğuş, Eski'den Doğuş". **Yeryüzü Kültürü Dergisi, Rönesans Özel Sayısı**, No: 13. Mart 1988, s. 19-21.
- BOZKURT, B.R., "Shakespeare'de Rönesans İnsanı", **Gergedan**, No: 13. s. 51-52.
- BRİNTON, C., Christopher, J.B., Wolff, R.L., **1453'ten Bugüne Dünya Tarihi ve Çağdaş Uygarlık**, Çev., M. Tunçay, İstanbul, Cem, 1982.
- CALVİN, J., "Hıristiyan dininin Öğretisi'nden Seçme Parçalar", Çev. Ş.Alpay, M.Tunçay, der., **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2**, s. 84-95.
- ÇOTUKSÖKEN, B., "Ortaçağ ve Rönesans Üzerine Kimi Temel Bilgiler", **Gergedan**, No: 13, s. 34-44.
- HUIZİNGA, J., "Rönesans Sorunu", Çev. Z. Küpüşoğlu, **Gergedan**, No : 13., s. 28-34.
- KILIÇBAY, M.A., "Bir İtalyan İcadı: Rönesans ve Doğunun Olanaksız / Olanaklı Rönesansı", **Gergedan**, No : 13, s. 174-178.
- MACHİAVELLİ, N., **Hükümdar**, Çev. S. Bağdatlı, İstanbul, Sosyal Yay., 1984.
- PANOFSKY, Erwin, "Rönesans: Kendini Tanımlamak mı, Kendini Tanımamak mı?" **Gergedan**, No : 13. s. 22-25.
- SİNANOĞLU, Suat., **Türk Hümanizmi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980.